

РОЗВИТОК АВАНГАРДИЗМУ ЯК МІЖВИДОВОГО ФЕНОМЕНУ: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

З соціокультурного погляду, кардинальні зміни в науці (теорія відносності, квантова теорія, розщеплення атомного ядра), техніці та побуті (нові засоби пересування та зв'язку), прискорений темп і напруженість життя вимагали адекватного відображення в мистецтві.

А.Шопенгауер, Ф.Ніцше, А.Бергсон, К.Маркс, З.Фрейд, К.Г.Юнг суттєво змінили погляд на природу, сутність і призначення людини, а також роль та функції мистецтва в суспільстві. Їх теорії парадоксально сполучалися в маніфестах авангардистів. Авангардизм став не тільки естетичним феноменом, а й значною мірою політично ангажованим. Анархізм, підкреслена антибуржуазність авангардистів, їх прагнення до епатажу, скандалу, шоку об'єднали митців, які пізніше опинились у різних політичних таборах (Ф.Марінетті прилучився до Б.Муссоліні, Е.Паунд всіляко вихваляв італійський фашизм, Г.Бенн був лояльним до А.Гітлера. Л.Арагон, П.Елюар, А.Зегерс, Й.-Р.Бехер, В.Незвал стали комуністами).

В естетичному плані найближчими попередниками авангардистів були так звані прокляті поети ХІХ ст. – Ш.Бодлер, Ж.Лотреамон, А.Рембо, П.Верлен, О.Вайльд, а також художники-імпресіоністи, особливо П.Сезанн, який вважається попередником усього авангардистського образотворчого мистецтва. Глибокі корені поєднують авангардизм із творчістю І. Босха, середньовічним мистецтвом, російською іконографією, первісним мистецтвом.

Основним естетичним принципом авангардизму стала відмова від так званого традиційного мистецтва, що розвивалось від Відродження до кінця ХІХ ст., в якому домінували засади наслідування природи, відображення дійсності й більш-менш виражена моральна ідея. Це виявилось у навмисній формотворчості, нежитетеподібності, епатажі.

«Міняються мистецькі смаки, пластична форма набирає енергії і динаміки, поширюється стилістичний діапазон мистецтва. Від реалізму старшої генерації молоді приходять до містичного симво-

лізму, гостро вразливого стривоженого стилю «модерн» (Всеволод Максимович, Олекса Новаківський, Федір і Василь Кричевські)», – зазначає мистецтвознавець І.Горбачова [2, 92].

Важливим досягненням авангардистів стало своєрідне втілення в їхніх творах жаху, трагічності існування людини ХХ ст., її відчуженості, абсурдності буття, пригніченості тоталітарно-бюрократичною системою, бездушною технічною цивілізацією. Авангардисти намагались затвердити і абсолютизувати знайдені чи створені ними самими форми, спроби, прийоми художнього вираження. Цілі і завдання мистецтва вбачались представниками різних напрямів авангардизму по-різному – навіть до заперечення мистецтва як такого в його новоевропейському розумінні.

Історія і теорія світового авангарду давно і ґрунтовно досліджуються за кордоном, цій проблематиці присвячений великий пласт літератури в різних країнах світу. Наприклад, праці італо-американського дослідника Р.Поджоло «Теорія авангарду» (1968) і німецького вченого П.Бюргера (1974), що має ту саму назву. Книга Р.Поджоло є типовим для західного мистецтвознавства зразком некритичного підходу до досліджуваного предмета. На відміну від монографії Р.Поджоло, зосередженої, переважно, на художньому матеріалі, книга П.Бюргера, що зробила популярним поняття «історичний авангард» (існувало, втім, і раніше), тлумачить авангард як феномен культури і тому в теоретичному розумінні є кроком вперед.

Історико-філософські аспекти авангардизму певною мірою висвітлені в працях українських фахівців, таких, як В.Бичков, Д.Горбачов, Л.Левчук, О.Петрова, В.Черепанин та ін. Згадаємо також російських авангардознавців світового рівня М.Григара і А.Флакера. Австрійський дослідник О.А.Ханзен-Леве досі практикує своєрідну методологію. Російський авангардизм досліджував А.Крусанов, автор книги «Російський авангард» в 3-х томах (1996–2003). Ще одна фундаментальна праця – «Мистецтво авангарду 1910–1920-х років», відповідальний редактор Г.Ф.Коваленко.

Авангардизм – це, насамперед, реакція художньо-естетичної свідомості на глобальний перелом у культурно-цивілізаційних процесах, викликаний науково-технічним прогресом (НТП). Суть і значення для людства цього лавиноподібного процесу в культурі поки що не до кінця зрозумілі і не осмислені адекватно науково-філософським мисленням, але вже багато в чому з достатньою

повнотою знайшли вираз у художній культурі авангардизму. У сфері наукової думки на авангардизм вплинули досягнення практично в усіх сферах наукового знання, починаючи з кінця XIX ст., але особливо – відкриття першої половини XX ст. в ядерній фізиці, хімії, математиці, психології та техніко-технологічній реалізації на їх основі. У філософії – основні вчення посткласичної філософії від Шопенгауера і Кіркегора до Ніцше, Бергсона, Гайдеггера, в психології – насамперед, фрейдизм, психоаналіз.

Мета статті – проаналізувати розвиток авангардизму як міжвидового феномену в історико-філософському аспекті. Відповідно до поставленої мети передбачається розв’язання таких завдань: виокремити з творчого феномену авангардизму ті його сторони, які досі не отримали всебічного історико-філософського аналізу, і показати їх значення для розуміння глибинної природи культури XX ст.

Передумови виникнення авангардного мистецтва в Україні формувалися в надрах стилю модерн, в складному єднанні європейської і російської традицій з формами традиційного народного мистецтва.

Термін «український авангард» ввів в науковий ужиток паризький мистецтвознавець Андрій Наків для виставки «Tatlin'sdream», яка була влаштована у Лондоні в 1973 р. Тоді Захід вперше побачив праці – Василя Єрмилова і Олександра Богомазова. На тлі експериментальної творчості В.Татліна поява творів В.Єрмилова і О.Богомазова вже не була випадковістю. Ця подія дала імпульс до переоцінки мистецької приналежності багатьох всесвітньо відомих майстрів, що за походженням, вихованням, самосвідомістю і національними традиціями були пов’язані з Україною. Серед них Д.Бурлюк, О.Архипенко, К.Малевич, О.Екстер, В.Татлін. Спільними зусиллями деяких ентузіастів – колекціонерів і мистецтвознавців Києва, Харкова, Одеси, Москви, Варшави, Парижа, Лондона, Нью-Йорка в останні два десятиріччя вдалося скласти в загальних рисах картину українського авангардизму.

Мистецтво українського авангардизму донедавна залишалось майже невідомим глядачеві. Першою спробою показати його стала виставка «Український авангард 1910–1930», яка відбулася на рубежі 1990–1991 років у місті Загребі (Хорватія). Діапазон її був досить широкий: живопис, станкова, книжкова і промислова графіка, сценографія, скульптура. Виставка представила цей напрямок як явище високої самобутньої культури.

Сьогодні поняття «український авангардизм» асоціюється з іменами: О.Архипенко, О.Богомазов, М.Бойчук, Д.Бурлюк, О.Грищенко, О.Екстер, В.Єрмилов, В.Іздебський, В.Кандінський, Б.Лівшиць, К.Малевич, С.Налепинська-Бойчук, М.Осінчук, В.Пальмов, А.Петрицький, К.Піскорський, В.Поліщук, Є.Прибильська, К.Редько, М.Семенко, М.Синякова, А.Таран, Я.Тугенхольд, О.Хвостенко-Хвостов. Важливими ознаками українського авангардизму є, по-перше, його долученість до всіх видів мистецтва, по-друге, яскрава персоніфікація, яка визначила самотність та самоцінність кубофутуризму О.Богомазова, візантинізму М.Бойчука, кверофутуризму М.Семенка та ін.

До авангардизму (від фр. – передовий загін) можна віднести художні течії модернізму, що декларують найрішучіший розрив із цінностями попередньої культури, активно і навіть агресивно пропагують свої погляди, вдаються до епатажу, акцій протесту, поєднують мистецьку діяльність із необхідністю соціальної перебудови. З іншого боку, великий вплив на авангардистів мала I Світова війна, яка зумовила їхнє трагічне світовідчуття. Основним естетичним принципом авангардизму, з одного боку, стала відмова від так званого традиційного мистецтва, а з іншого, – наголос на експериментаторській сутності творчості.

Російські художники, в тому числі й театральні, що згуртувались навколо товариства «Мир искусств», оновили в душі авангардизму мистецтво театральних декорацій та книжкових ілюстрацій (О.Бенуа, Л.Бакст, К.Сомов). М.Ларіонов і М.Гончарова належали до однієї з течій в абстрактному образотворчому мистецтві – «лучизму». Малевич започаткував супрематизм. Василь Кандінський, засновник абстракціонізму, назвав свій теоретичний трактат «Про духовне в мистецтві». Духовність – це енергія, що існує незалежно від предметного світу, а людські переживання, на його думку, виникають як реакція на колір, звук, запах і далеко не завжди асоціюються з чимось конкретним.

Український фольклор став джерелом для багатьох новацій. Авангардисти черпали переживання з глибин «колективного несвідомого». Давнє анонімне мистецтво виявилось співзвучним сучасності своїм умінням знаходити вихід з трагедії життя до рятівного гумору, перемикалися з духовного на низьке тілесне, уміння наповнювати побут символікою. Сільська культура зберегла ці

властивості, і авангардисти повернулися в село. (Викладаючи у Київському художньому інституті, Малевич приєднався до митців-спектралістів Богомазова і Пальмова).

Ольга Петрова пише: «Для українця, який історично був відсунутий у ситуацію колоніальної залежності, був приречений на провінційність, власний «Хутір», витлумачений у контексті «внутрішньої еміграції», був конче необхідний, як фортеця, що одна могла зберегти масштаб особистості, геній митця. Прикладів багато починаючи від Григорія Сковороди і до Ліни Костенко, Олександри Екстер, Казимира Малевича, Миколи Лукаша» [4, 26, 27].

О.Екстер і В.Татлін (винайшов абстрактні контррельєфи) були засновниками конструктивізму, який проявився у різних сферах: архітектурі, дизайні, мистецтві плаката, оформленні вуличних процесій та майданів.

В творчості О.Архипенка органічно поєдналися сучасність і архаїка. Він часто згадував народних майстрів України і намагався реанімувати фольклорно-міфологічне світобачення, а також модернізувавши естетико-художні засади творчості як народних, так і непрофесійних митців. Саме така орієнтація викликала до життя практику «розфарбування» скульптури. Згодом така техніка стане чи не найпоказовішою ознакою стилю саме О.Архипенка.

За В.Єрмиловим утвердилась слава найлаконічнішого конструктивіста. В Україні конкурували між собою дві концепції конструктивізму – аскетична, репрезентована часописом «Нова генерація», і «вегетативна» (біологізм), носієм якої був харківський журнал «Авангард», у якому Єрмилов працював художнім редактором.

У певному розумінні життя і творчість Д.Бурлюка уособлюють мобільність українського авангарду: народившись неподалік від Харкова, Бурлюк учився у Парижі й Мюнхені, ставши головним адептом «Блакитного вершника» і «Бубнового Валета», він також був співавтором багатьох авангардних книжок і маніфестів. Після Жовтневої революції емігрував до Сполучених Штатів через Сибір, Японію та Канаду. Його зв'язки з культурними традиціями рідної України ніколи не переривались. Стиль Бурлюка був еклектичним, але він завжди відбивав сільську життєрадісність.

Часом розквіту натюрморту в європейському мистецтві, наступним за «золотим століттям натюрморту» (XVII ст.), була межа XIX–XX ст. Визнані майстри кубізму, фонізму, експресіонізму

практично усіх напрямів початку ХХ ст. створювали чудові натюрморти. Саме в цей час натюрморт перетворився на проблемний, глибоко філософський жанр. В Україні на зламі ХІХ–ХХ ст. натюрморт вперше займає домінуючі позиції у жанрово-ієрархічній градації. Натюрморт цих років – не лише об'єкт естетичної насолоди, що зачаровує глядача вишуканістю постановок, примхливістю фарб і форм, а, насамперед, бунт проти міщанського затишку та вдоволення, вибух у мистецтві, прорив у мисленні і пластичній мові. У натюрморті відбилосся багатство художніх явищ, що мали місце в українському живописі межі ХІХ–ХХ ст. На думку Е. Димшиць, «погляд крізь «натюрмортний кришталь» відображає неповторні особливості і риси одного з найцікавіших та найвидатніших періодів в історії національної художньої культури» [3, 119–135].

В образотворчому мистецтві авангардизм тісно переплітається з такими поняттями: абстрактний експресіонізм, безпредметність, баухауз, дадаїзм, конструктивізм, кубізм, лучизм, орфізм, примітивізм, супрематизм, футуризм, експресіонізм, систематизм.

«Український імпресіонізм творять Микола Бурачек і Абрам Маневич. Першокласний живописець Олександр Мурашко прямує до постімпресіонізму. Спираючись на український образотворчий фольклор, неопримітивісти Давид Бурлюк і Марія Синякова малюють у народному дусі. Револьюційні течії Франції, Німеччини – кубізм, футуризм і експресіонізм – викликають моментальну реакцію на Україні, де виникає такий унікальний напрям, як кубофутуризм, творцями якого були Олександра Екстер і Олександр Богомазов. Веде перед і Олександр Архипенко – перший скульптор кубіст у світі», – зазначає І. Горбачова [2, 92].

Термін авангардизм щодо літератури вперше був використаний 1845 році Г. Д. Лаверданом, який у праці «Про місію мистецтва та роль художника» відводив творцеві «авангардну» роль.

У поезії авангардистські тенденції найскравіше проявились у Г. Аполлінера, Л. Арагона, П. Елюара, В. Маяковського, В. Хлебнікова та ін. Поезії властива незвична метафоризація, гра значеннями, образами, звуками, багаторазове повторення, прагнення відокремити звукову форманту вірша від змістовної, виділити «чисту музику» вірша, знайти його графічну форму, адекватну змістові (каліграфіями Аполлінера). Логічною була відмова від традиційного розміру, рими, ритму, розділових знаків.

Авангардизм також проявився у творчості символістів (В.Брюсов, К.Бальмонт, І.Анненський, О.Блок, А.Белый), акмеїстів (М.Гумільов, А.Ахматова, О.Мандельштам), кубо- та егифутиристів (Хлебніков, брати Бурлюки, Маяковський), імажиністів (С.Єсенін, А.Марієнгоф).

В українській поезії в 1920-х років існували авангардистські групи «Аспанфут» і «Авангард» (В.Поліщук, О.Левада, Г.Чернов, В.Ярина), які орієнтувались на стиль «конструктивного динамізму» індустріальної доби. У Польщі в міжвоєнні роки функціонувала група «Краківські авангардисти», які проголосили гасло «місто-маса-машина», відмову від лірики на користь раціоналістичного конструктивізму метафоризації (Ю.Пшибось, Т.Пейпер). У чеській літературі в середині 1920-х років була висунута авангардистська програма поетизму, яка передбачала розділ сфер революційної боротьби та вільної пролетарської поезії (Незвал). Серед авторів «Збірника молоді словацької літератури» (1924) були помітні відгуки футуризму, експресіонізму та інших авангардистських течій (Я.Смрек, Я.Грушевський, Т.Гашпар). Група літераторів Угорщини, близьких до західноєвропейського авангардизму, згуртувалась навколо часопису «Нігат»: «Захід» (Е.Аді, М.Бабич, А.Тоот, Ж.Моріц, Л.Сабо). Розлога течія німецького експресіонізму за 10–20 років об'єднала літературні групи «активістів», неопатетиків, футуристів, абстракціоністів (Ф.Велекінл, Г.Кайзер, Е.Толлер, Г.Гайм, П.Цех, Й.Бехер). Не отримавши широко розвитку в Румунії, європейський авангардизм сприяв формальним пошукам Т.Аргезі, Л.Благи, Й.Мінулеску.

Авангардизм зробив певний вплив на літературу США (В.Фолкнер, Е.Хемінгуей). Втім, в США він не був органічним явищем, всі його представники пройшли паризьку школу і сприйняли авангардистські новації досить критично. В Латинській Америці авангардизм проявився в основному в поезії, найяскравішими його представниками були В.Уйдобро, П.Неруда (Чилі), Х.Л.Борхес (Аргентина). Основним художнім стилем авангардисти вважали «пролетарський конструктивний динамізм», або «спіралізм», а панівною поетичною формою – верлібр, їхнє «лівацтво» спершу полягало в негативному ставленні до класичної спадщини, у спрощеному, однобічному розумінні мистецтва та в некритичному підході до здобутків західноєвропейської культури. Футуристів вони критикували переважно за їхню відмову від психологізму та за нігілізм у національних справах.

Обожнюючи досягнення науки й техніки, авангардисти вимагали максимальної насиченості образу та інших елементів художнього твору новим змістом, перебільшуючи при цьому виробничу діяльність героя нової доби. Пристрасно декларуючи динаміку дії, автентичний опис фактів і подій, вони таким чином зближувалися з футуристами, які також ставили над усе вільний вірш, канонізований авангардистами на Заході.

В українському мистецтві авангардизм найбільше проявився в живописі (Екстер, Бойчук, Малевич та ін.) та поезії (угруповання «Авангард» на чолі з В.Поліщуком та М.Семенко). Але нігілізм стосовно традиції, схильність до схематичності та епатажу не прижилися в драматургії. Це пов'язане, насамперед, зі складністю виду, адже драматургія є проявом культури на високому щаблі її розвитку. Схематизм і нігілізм їй, по суті, протипоказані. Крім того принципи, театральної умовності засновані на певних законах, а нігілізм щодо цих законів порушує і саму комунікацію. Отже, говорити про авангардизм в українській драматургії проблематично. Можна, скоріше, говорити про деякі елементи авангардизму в драматичних текстах, ніж про цілісне явище.

У Харкові ставиться досить багато театральних вистав такими режисерами, як Микола Фореггер, Лесь Курбас, Самуїл Марголін. Вони радо сприймають конструктивістську сценографію О.Хвостенка-Хвостова, В.Меллера, А.Петрицького. Важливу роль в утвердженні конструктивізму на українській сцені відіграв Лесь Курбас – головний режисер мистецького об'єднання «Березіль», який підтримував сценографічні пошуки В.Меллера, А.Петрицького, О.Хвостенка-Хвостова. Співдружність митця з А.Петрицьким розпочалася в кінці 1910-х років, в пору діяльності його «Молодого театру» (1916–1919). З В.Меллером пов'язані найважливіші досягнення курбасівського театру «Березіль» (1922–1933). Постановник Л.Курбас головною дійовою особою вистави зробив пролетарську масу. Отже, Л.Курбас разом із своїми однодумцями вивів український театр на дійсно авангардний рівень.

Дж.Боулт робить висновок, що «основний напрямок українського авангарду проходив між Києвом (Екстер та її школа), Львовом (Олекса Новаківський та його школа), Одесою (Іздебський та його «Салони», а в 1924 р. журнал «Юголеф») та Харковом (Василь Єрмилов, Марія Синякова та їхнє оточення, а в 1927–1930 роках

журнал «Нова Генерація. Журнал лівої формації мистецтва»» [1, 170].

Отже, особливості авангардизму: новації художніх форм, що припускають відхід від традиційних канонів реалізму; відмова від онтологічності класичного зразка, перехід до сюжетності; суб'єктивізм творчості; визнання людини найважливішою складовою соціо-та культуротворчості; перехід від статичного до динамічного зображення; зміна просторово-часових форм; визнання мистецтва як соціального ресурсу перетворень.

Авангардизм є одним з найбільш динамічних культурних феноменів завдяки своїй спрямованості до нових форм, інновацій, поваленню усталених канонів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Боулт Дж.* Національний за формою та інтернаціональний за змістом: модернізм в Україні / ART Ukraine, 2010. – 1 (14) січень – лютий.
2. *Горбачова І.* Українське мистецтво XIX – поч. XX ст. / Дух України Spirit of Ukraine. – Видання Мистецької Галереї Вінніпегу, 1991. – 90–92 с.
3. *Димшиць Е.О.* Натюрморт в українському живописі на зламі XIX–XX століть // Українське мистецтво та архітектура кінця XIX – початку XX ст. – К.: Наукова думка, 2000. – 238 с.
4. *Петрова О.* Мистецтвознавчі рефлексії: Історія, теорія та критика образотв. мистец. 70-х років XX ст. – початку XXI ст.: Зб. ст. – К.: дім «КМ Академія», 2004. – 400 с.

Демиденко Я.С. Розвиток авангардизму як міжвидового феномену: історико-філософський аспект.

В статті розглядається авангардизм як комплекс, який складається з власне мистецтва авангардизму в розмаїтті його видів – літератури, архітектури, скульптури, живопису, музики, театру, кінематографу. Характерним рисами для більшості з них були: революційно-руйнівний пафос щодо традиційного мистецтва і традиційних цінностей культури, відмова від реалістично-натуралістичного зображення видимої дійсності та епатажно заявлені претензії на створення принципово нового в усьому – у змісті, формах, засобах художнього вираження.

При всій різноманітності і строкатості мистецьких явищ, що включаються в поняття авангардизму, вони мають культурно-історичні корені, загальні характеристики і тенденції. Авангардизм став реакцією художньо-естетичної свідомості на глобальний перелом в культурно-

цивілізаційних процесах, викликаних розвитком науки та техніки.

Ключові слова: живопис, література, творчість, театр, художній авангардизм.

Демиденко Я.С. Развитие авангардизма как межвидового феномена: историко-философский аспект.

В статье рассматривается авангардизм как сложный комплекс, состоящий из собственно искусства авангардизма в разнообразии его видов - литературы, архитектуры, скульптуры, живописи, музыки, театра, кинематографа. Характерным чертами для большинства из них были: революционно-разрушительный пафос по отношению к традиционному искусству и традиционным ценностям культуры, отказ от реалистично натуралистического изображения видимой действительности и эпатажно заявленные претензии на создание принципиально нового во всем – в содержании, формах, средствах художественного выражения.

При всем разнообразии и пестроте художественных явлений, включаемых в понятие авангардизма, они имеют культурно-исторические корни, общие характеристики и тенденции. Авангардизм стал реакцией художественно-эстетического сознания на глобальный перелом в культурно-цивилизационных процессах, вызванных развитием науки и техники.

Ключевые слова: живопись, литература, творчество, театр, художественный авангардизм.

Demydenko Y. The development of the avangardizm as interspecific phenomenon: the historical and philosophical aspect.

The article deals with the avangardizm as a complex consisting of the actual avangardizm art in its diversity of species – literature, architecture, sculpture, painting, music, theater, cinema. Characteristic features of most of these: the revolutionary destructive pathos towards the traditional art and culture of traditional values, the rejection of realistic naturalistic images of visible reality and shocking statements claim to the creation of a fundamentally new in everything - in the content, forms, methods and means of artistic expression.

With all the variety and diversity of artistic phenomena included in the notion of the avangardizm, they have cultural and historical roots, common characteristics and trends. Avangardizm was a reaction of artistic and aesthetic consciousness of the global change in the cultural and civilizational processes caused by the development of science and technology.

Key words: painting, literature, art, theater, avangardizm art.